3.3.3 Number of books and chapters in edited volumes/books published and papers published in national/ international conference proceedings per teacher during the year 2022-23

Sl. No.	Name of the teacher	Title of the book/chapters published	Title of the paper	Title of the proceedings of the conference	Name of the conference	National / International	Year of publication	ISBN/ISSN number of the proceeding	Affiliating Institute at the time of publication	Name of the publisher
1.	DR. M.F. JADHAO	Biodiversity of Our Mother Earth Chapter: Insect Pest's Diversity of Rice Fields in Central India	-	-	-	-	2022-23	978-93-94779-42-6	S.N. Mor College, Tumsar	Bharti Publications New Delhi-110002 (INDIA)
2.	Ms. A. A. SALWE	Birds Around Us: Science and Emotion Chapter: Bird Diversity in and around Bhandara District of Maharashtra, India 92- 107		-	-	-	2022-23	978-93-94779-62-4	S.N. Mor College, Tumsar	Bharti Publications New Delhi-110002 (INDIA)
3.	DR.A. S. BAWANKAR	"Bhautik bhugolacha parichay	-	-	-	-	2022-23	9789395-362962	S.N. Mor College, Tumsar -	Shashwat publication
4	DR. R. K. UBALE	समतावादी अण्णाभाऊ साठे Chapter:		-	-	-	2022-23	978-93-87322-83-7	S.N. Mor College, Tumsar	निर्मिती प्रकाशन, कोल्हापूर
5	DR. R. K. UBALE	भारतीय साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा Chapter:		-	-	-	2022-23	978-93-93673-03-9	S.N. Mor College, Tumsar	राघव पब्लिकेशन, नागपूर
6	DR. R.R. DIPTE	P. L. Deshpande Yanchya purvrang va wang chitra ya pravasvarnatil Nisarg Va Bhu Pradesh Chapter:	-	-	-	-	2022-23	978-93-90284-76-4	S.N. Mor College, Tumsar	Harshwardhan Publication Pvt. Ltd, Limbaganesh, Dist. Beed
7	DR. R. R. DIPTE	भारतीय साहित्य : स्वरूप आणि समीक्षा	-	-	-	-	2022-23	978-93-93673-03-9, 22	S.N. Mor College, Tumsar	Raghav Publishars And Distributers, Nagpur
8	L.K. PETKULE	स्त्री विमर्श चिंतन की दिशाएं Chapter: निराला के काव्य में चित्रित भारतीयता के बिंब		-	-	-	2022-23	978-93-94165-16-8	S.N. Mor College, Tumsar	A. R. Publishing Delhi
9	DR. R. J. BHAGAT	समाजशास्त्रीय संकल्पना आणि सामाजिक प्रक्रिया सत्र-१(Text Book)	-	-	-	-	2022-23	93-84642-71-5	S.N. Mor College, Tumsar	साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
10	DR. R. J. BHAGAT	समाजशास्त्रीय संकल्पना आणि सामाजिक प्रक्रिया सत्र-२(Text Book)	-	-	-	-	2022-23	93-84642-71-6	S.N. Mor College, Tumsar	साईनाथ प्रकाशन, नागपूर
11	DR. R. J. BHAGAT	दो. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारधन (Reference Book)	-	-	-	-	2022-23	9384855-35-2	S.N. Mor College, Tumsar	Balaji Prakashan Ngpur

About the Book

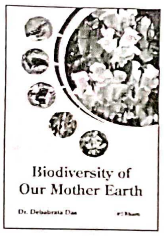

Biodiversity is a term applied to all spheres of education, research and extension that has inner meaning. We see many living creatures around us that are flora, fauna and microbes, though with our naked eye, it is impossible to see the tiny creatures. Bacteria, fungi, algae, all are under such a category. All the categories of plants, animals and microbes as a whole are called living creatures. So, its diversity and habitat diversity is called biodiversity. In the gene level the diversity is called genetic diversity. Mother earth is a planet in the Universe in which nutrients and minerals, even water support the growth and development of all creatures. Mother earth carries many things among them the most important one is the living component. In this book, authors are trying to discuss various aspects of biodiversity, its scopes and importance that are available in their chapters.

About the Editor

Debabrata Das (b.1969) Ph.D. in Botany (Plant Ecology) from Vidyasagar University, Midnapore, West Bengal is presently working as Associate Professor of Botany and Head, Department of Botany, Government General Degree College, Lalgarh at Binpur-I, Lalgarh, Jhargram, W.B. He acted as IQAC Coordinator of the same College and acted as Govt. officer since 2002 under West Bengal Educational Service (W.B.E.S). Before that he served at Botany Dpt. of Jhargram Raj College, Jhargram, West Bengal as Lecturer followed by Assistant Professor from 2002 up to 2012. Again he acted as Assistant professor followed by Associate Professor at P.G. Dept. of Botany, Darjeeling Govt. College at Darjeeling up to 2016. He is a pioneer researcher and reviewer in the field of restoration ecology and editor of many books. He has authored more than 113 scientific research papers and 7 books.

ISBN: 978-93-94779-42-6

Bharti Publications, New Delhi
E-mail: bhartipublications@gmail.com, info@bhartipublications.com
www.bhartipublications.com

9 789394 779426

Price Rs. xxx/-

Biodiversity of Our Mother Earth   Dr. Debabrata Das

Biodiversity of Our Mother Earth

Dr. Debabrata Das

Bharti

Copyright © Editors

Title: Biodiversity of Our Mother Earth

Editor: Dr. Debabrata Das

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any from or by any means, without permission. Any person who does any unauthorised act in relation to this publication may be liable to criminal prosecution and civil claims for damages.

First Published, 2022

ISBN: 978-93-94779-42-6

Published by :

Bharti Publications

4819/24, 2nd Floor, Mathur Lane

Ansari Road, Darya Ganj, New Delhi-110002

Phone: 011-23247537, 46172797

Mobile : +91-989-989-7381

E-mail : bhartipublications@gmail.com

info@bharatipublications.com

Website : www.bhartipublications.com

Printed in India, by: Sagar Color Scan, Delhi

Disclaimer: The views expressed in the book are of the authors and not necessarily of the publisher and editors. Authors themselves are responsible for any kind of Plagiarism found in their chapters and any related issues found with the book.

10 Insect Pests: Diversity of Rice Fields in Central India

Dr. Madhukar F. Jadhao*

* *Department of Zoology,*
S. N. Mor College, Bhandara, Maharashtra

ABSTRACT

In both kharif and rabi seasons, about 23 insect pests belonging to 7 orders and 14 families was recorded. of these pests, 4 species viz., yellow stem borer, Scirpophaga incertulus, leaf folder, Cnaphalocrosis medinalis, brown planthopper, Nilaparvata lugens and white backed planthopper, Sogatella furcifera were infesting rice crop very commonly and thus representing major pest status. The incidence of S. incertulus in the rabi season was much higher than that of the kharif season. The peak density of C. medinalis in the kharif season was much higher than that of the rabi season. The damage was severe in the later stage of the crop growth, particularly in shady areas. The incidence of N. lugens and S. furcifera during rabi season were much lower as compared to the kharif season.

Keywords: *Central India, Incidence, Insect pests, Kharif, Rabi.*

INTRODUCTION

Rice, *Oryza sativa* L. is a staple food for over 55% population of India and is grown in almost all the states. About 300 species of insects have been reported to attack rice crop in India out of which 20 have been found to be the major pests (Arora, R. & Dhaliwal, G. S., 1996) and (Pathak, M. D.,1977) causing 21 to 51 percent yield loss (Singh, J.

Debabrata Das (b.1969), Ph.D. in Botany (Ecology), Vidyasagar University, W.B. is presently working as Associate Professor and Head, Department of Botany, Govt. G.D. College, Lalgarh, Jhargram, W.B. He has worked in various Medicinal Plants Conservation Areas (MPCAs) as expert along with his team at Eastern Himalayan part, Dooars and in South Bengal (Susunia Hills) of W.B with Forest department. He authored more than 130 scientific research papers and 4 books including 8 edited books. He is working in the field of Ornithology since 2016 and covered many aspects of IBAs for academic and scientific research and visited many parts of Indian Eco-habitats. Primary aim of his work is to knowledge dissemination and biodiversity conservation.

Dr. Pampi Ghosh (b.1974) is an Asst. Prof. of Botany, Seva Bharati Mahavidyalaya, Kapgari, Jhargarm, W.B. She has completed 2 minor research projects funded by UGC-ERO, Kolkata on Ethno-botany. Her many works have been published in reputed National and International Scientific Journals. She was also co-author of text book in Botany, Soil plants and Microbial Interactions and other book chapters and acted as editors in many books. Her special interest goes on Biodiversity Conservation and Peoples' Participation for a greater India.

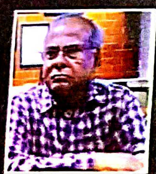

Joy Krishna De (b.1952), Ph.D. in Zoology from the University of Calcutta in 1984. He superannuated on 31.07.2012 from the ZSI, Govt. of India in the capacity of Scientist-D (Dy. Director). He engaged as Consultant in the ZSI, MoEF & Climate Change, GOI and worked as Project Scientist under ICZM Project sponsored by the World Bank for 6 months at Marine Aquarium and Research Centre, Digha, ZSI, GOI. He engaged as Scientific Officer at the West Bengal Zoo Authority, Kolkata. He has done work on many research projects on Morpho-taxonomy, Tricho-taxonomy, Status survey, Ecological study, Animal Census of different mammalian fauna. Already published a total number of 96 research publications including 21 publications in International Journal and three books. He conducted 55 Faunistic Surveys with special reference to mammalian fauna in different states of India. He participated at the 22nd Indian Scientific Expedition to Antarctica for conducting moss- inhabiting Invertebrate and logging of mammal and bird fauna encountered during to and fro Voyage and also population dynamics of Avian Fauna at Schirmacher Oasis.

ISBN: 978-93-94779-62-4

Bharti Publications, New Delhi

E-mail: bhartipublications@gmail.com, info@bhartipublications.com,
www.bhartipublications.com

9 789394 779624

Price- Rs. 1280/-

Birds Around US
Science and Emotion
Dr. Debabrata Das | Dr. Pampi Ghosh
Dr. J. K. De

BIRDS AROUND US
Science and Emotion

Dr. Debabrata Das | Dr. Pampi Ghosh
Dr. J. K. De

Bharti

8 Bird Diversity in and around Bhandara District of Maharashtra, India

Arti A. Salwe

ABSTRACT

Random survey was carried during July 2016 to August 2018 in order to study the diversity of birds in Bhandara district of Maharashtra, India. A total of 114 species of birds were recorded belonging 17 order and 46 families. Order Passeriformes was the most dominant consisting of 59 species and 20 families. Out of 114 species of birds one species was recorded as vulnerable (V), two species was recorded as endangered (E), five under near threatened (NT) and remaining 106 species were recorded under least concern category (LC). 28 species were recorded as migratory and remaining 86 bird species were reported as residential.

Keyword- *Bird diversity, Bhandara district, Endangered, Migratory, Near Threatened, Vulnerable.*

INTRODUCTION

Birds are bipedal, egg laying, warm blooded vertebrates with more than 9000 living species throughout the world. The Indian subcontinent contains about 1300 species all over 13% of the world bird population (Grimmett *et al.* 1998) and Maharashtra contain 43.67% (more than 500 species) of total Indian avifauna.

Birds are very important constituents of ecosystem and being sensitive to environmental changes the birds act as key indicator

* Department of Zoology, S.N. Mor College, Tumsar Dist: Bhandara.

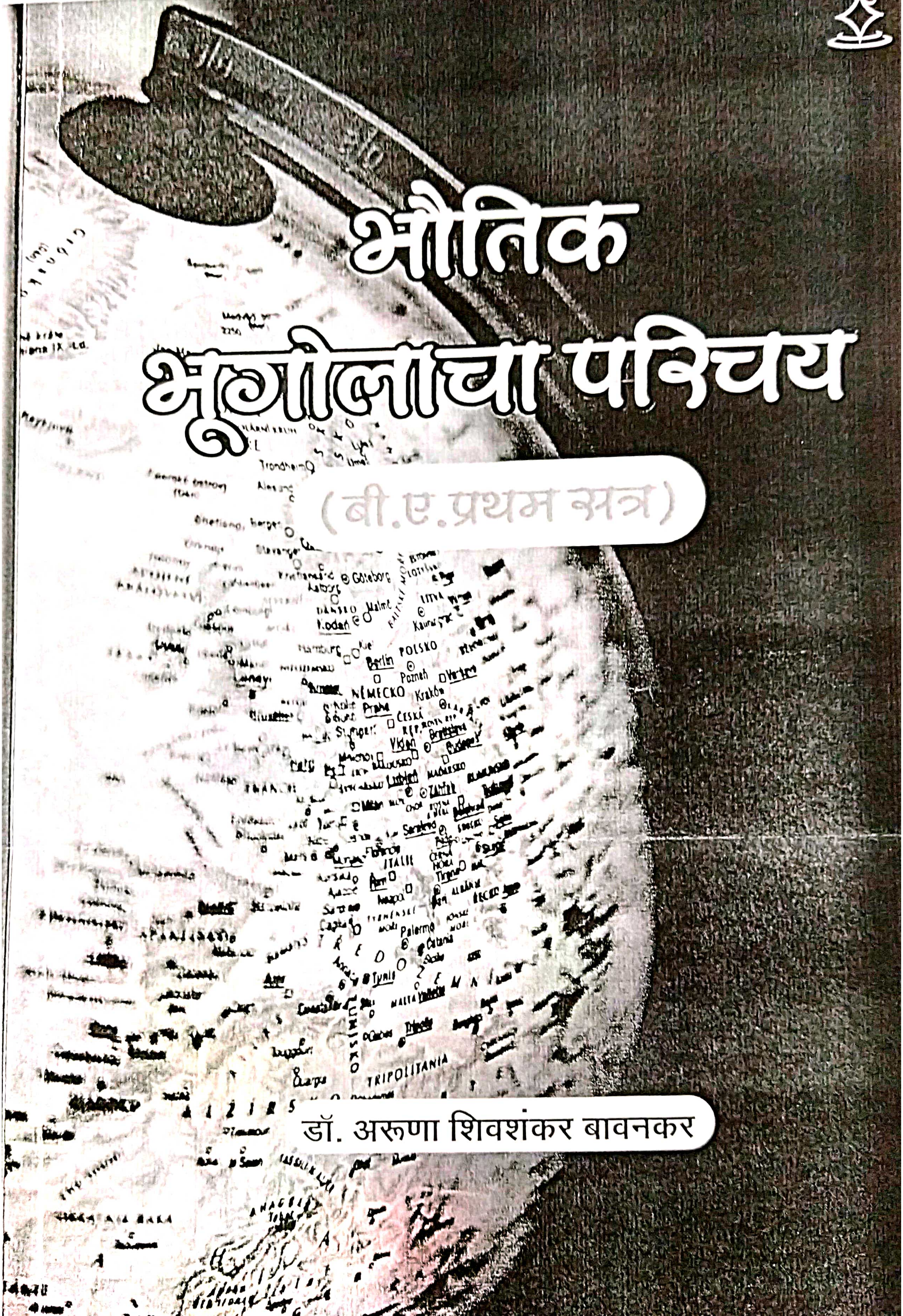

भौतिक भूगोलाचा परिचय

(बी.ए.प्रथम सत्र)

डॉ. अरूणा शिवशंकर बावनकर

© Copyright Dr. Aruna Shivshankar Bawankar2022

All rights are reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form by any means; electronic or mechanical including photocopy, recording, or any information storage or retrieval system; without the prior written consent of its author.

The opinions /contents expressed in this book are solely of the author and do not represent the opinions / standings / thoughts of Shashwat Publication. No responsibility or liability is assumed by the publisher for any injury, damage or financial loss sustained to a person or property by the use of any information in this book, personal or otherwise, directly or indirectly. While every effort has been made to ensure reliability and accuracy of the information within, all liability, negligence or otherwise, by any use , misuse or abuse of the operation of any method, strategy, instruction or idea contained in the material herein is the sole responsibility of the reader. Any copyright not held by the publisher are owned by their respective authors. All information in this book is generalized and presented only for the informational purpose "as it is" without warranty or guarantee of any kind.

All trademarks and brands referred to in this book are only for illustrative purpose are the property of their respective owners and not affiliated with this publication in any way. The trademarks being used without permission don't authorize their association or sponsorship with this book.

ISBN: 978-93-95362-96-2

Price: 299.00

Publishing Year 2022

Published and Printed by:
Shashwat Publication
Office Address: Ram das Nagar,
Bilaspur, Chhattisgarh – 495001
Phones: +91 9993608164 +91 9993603865
Email: contact.shashwatpublication@gmail.com
Website: www.shashwatpublication.com
Printed in India

अनुक्रमणिका

क्र.	प्रकरण	पान न.
१)	प्राकृतिक भूगोल व्याख्या, स्वरूप आणि व्याप्ती	१
२)	प्राकृतिक भूगोलाच्या शाखा व अभ्यासाचे महत्व	५)
३)	सूर्यकुल	९
४)	लाप्लासचा तेजोमेघ सिद्धांत	२३
५)	जीन्स व जेफरी यांचा भरती सिद्धांत	२६
६)	खंडवहन सिद्धांत	२९
७)	तबकडी भूविवर्तनिकी सिद्धांत	३५
८)	प्राथमिक भूरूपे - भूखंड व महासागर	३९
९)	द्वितीयक भूरूपे – पर्वत, पठार, मैदान व त्यांचे प्रकार	४४
१०)	पृथ्वीचे परिवलन आणि परिभ्रमण	७२
११)	सूर्यग्रहण आणि चंद्रग्रहण	१०६
	संदर्भ ग्रंथसूची	११९

डॉ. मारोती दशरथ कसाब

डॉ. सोमनाथ दत्तात्रय कदम

डॉ. सतीश गंगाराम ससाणे

निर्मिती प्रकाशन

ISBN 978-93-87322-83-7

समतावादी अण्णा भाऊ साठे

संपादक

डॉ. मारोती कसाब

डॉ. सोमनाथ कदम

डॉ. सतीश ससाणे

अण्णा भाऊ साठे यांच्या कथेतील क्रांतितत्त्व

डॉ. रेणुकादास उबाळे

जो लोग केवल वर्ग संघर्ष को स्वीकार करते हैं, वे अभी तक मार्क्सवादी नहीं बने हैं; शायद अभी तक वे बुर्जुआ सोच और बुर्जुआ राजनीति के दायरे में ही हैं। मार्क्सवाद को वर्ग संघर्ष के सिद्धांत तक सीमित करने का अर्थ हैं – मार्क्सवाद को काटकर छोटा करना, इसे विकृत करना, इसे किसी ऐसी चीज तक गिरा देना जो बुर्जुआ वर्ग को स्वीकार्य हो। मार्क्सवादी केवल वही है जो वर्ग संघर्ष की स्वीकार्यता को सर्वहारा के अधिनायकत्त्व की स्वीकार्यता तक विस्तारित करता है।[१]

– व्ही. आय. लेनिन : राज्य और क्रांति (अगस्त-सितंबर, १९१७)

अण्णाभाऊ साठे हे मराठी साहित्यातील असे बहुआयामी लेखक आहेत ज्यांनी मराठीतील कथा, कविता, कादंबरी, नाटक, प्रवासवर्णने हे लोकप्रिय साहित्यप्रकार तर हाताळलेच परंतु त्यासोबतच गण, लावणी, पोवाडा, वग, लोकनाट्य आदी अस्सल लोकपरंपरेतील साहित्यप्रकारसुद्धा नव्या जाणिवेने व सर्जनशील शिताफीने हाताळले. तसे पाहिल्यास विविधांगी रचनाप्रकारात विपूल लेखन करणारे अनेक लेखक मराठीत होऊन गेले. परंतु अण्णाभाऊ साठे हे काळाच्या पटलावर आपला अमीट ठसा उमटवणारे लेखक ठरतात, ते त्यांच्या साहित्यातील क्रांतिप्रवण आशयामुळे. केवळ मार्क्सवादाच्या एकेरी वर्गीय जाणिवेने त्यांनी लेखन केले नाही तर गावगाड्यातील जात-वर्गीय, स्त्री-केंद्री व सर्वहारांच्या जीवनातील भयान वास्तवाचा आशय आपल्या साहित्यात फुलवला. मार्क्सवादी साहित्यिक अन्वेषण दृष्टीची कक्षा त्यांनी कमालीची रुंदावली. हे त्यांच्या लेखणीचे महत्त्वाचे वैशिष्टय आहे.

'क्रांती' ही संकल्पना काळसापेक्ष व समाजसापेक्ष असली तरी मौलिक आणि अंतर्बाह्य परिवर्तनाशी तिचा थेट संबंध असतो. शिवाय समाजाच्या सर्वांगीण संरचनेत आमुलाग्र परिवर्तन घडविणे त्यात अपेक्षित असते. भारताच्या विशेष संदर्भात अखंड मानव मुक्ती व सर्वांगीण समतेची प्रस्थापना हे उद्देश ठेवून आपल्या सभोवतालच्या विश्वाची केलेली कृतिशील पुनर्मांडणी म्हणजे क्रांती होय, असेही आपल्याला म्हणता येते. भारतीय समाजाची धाटणी ही जातसामंती पितृप्रधान राहिली आहे. भारतीय सत्तेची वीणसुद्धा जात-पितृसत्तेनुसार कायम राहिलेली आहे. जातिव्यवस्थेवर आधारलेल्या सत्तारचनेत वरिष्ठ जातींची सत्ता कनिष्ठ जातींवर होती. तर स्वजातीय व उच्च जातीय पुरुषांच्या वर्चस्वाची सांस्कृतिक सत्ता सर्वजातीय स्त्रियांवर होती. अशा परिस्थितीत भारताच्या विशेष परिप्रेक्ष्यात जात-जमातीय विषम उत्पादन पद्धती, विषम उत्पादन संबंध नाकारणे, पुरुषी वर्चस्वाच्या प्रथांना जाणीवपूर्वक नकार देत आधुनिक जीवनमूल्यांचा पुरस्कार करत, स्त्रीदास्य-वर्ग-जातिअंताची कृतिशील भूमिका घेत, त्यातून सर्वंकष मानवमुक्तीचे ध्येय साधणे म्हणजे क्रांती ठरते. आधुनिक भारताच्या इतिहासात या सर्वंकष क्रांतीचे भान महात्मा जोतीराव फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी दिले.

साहित्य आणि क्रांती यांचा परस्परसंबंध अत्यंत घनिष्ट असतो. आजपर्यंत जगभरात झालेल्या विविध क्रांत्यांचे पहिले हुंकार त्या त्या ठिकाणच्या साहित्यातून सर्वप्रथम उमटलेले आहेत. 'क्रांती ही प्रथमतः कवी अथवा लेखकाच्या कल्पनेत होते आणि नंतर ती वास्तवात मूर्त स्वरूप धारण करते' असे म्हटले जाते ते यामुळेच. साहित्यातून थेट क्रांती होते का? या प्रश्नाचे उत्तर व्यावहारिक पातळीवर जरी नकारात्मक मिळत असेल तरी प्रत्यक्ष क्रांती घडविण्यासाठी लागणारी मनोभूमिका वा पार्श्वभूमी साहित्याच्या माध्यमातून तयार होणे शक्य असते. त्यामुळे सांस्कृतिक क्षेत्रात सुरू असलेल्या साहित्यव्यवहाराला सर्वांगीण प्रबोधन, व्यक्ती व समूहाचे मूल्य परिवर्तन आणि सर्वांगीण क्रांती या दृष्टीने अत्यंतिक महत्त्व असते. साहित्याच्या बाबतीत निरनिराळी मूल्यदृष्टी ठेवणाऱ्या अनेक विचारप्रणाली संभवतात. यातील मार्क्सवादी, आंबेडकरवादी, स्त्रीवादी हे दृष्टिकोन मराठी साहित्याच्या दृष्टीने निर्णायक रितीने महत्त्वाचे आहेत. साहित्य आणि कलांच्या बाबतीत प्राच्यविद्यापंडित कॉ. शरद् पाटील यांनी 'प्रतिबिंबवादी साहित्य' व 'प्रतिबिंबवाद विरोधी साहित्य' असे वर्गीकरण केले आहे. प्रतिबिंबवादी साहित्य म्हणजे समाज जसा आहे त्याचे केवळ प्रतिबिंब दाखविणारे प्रतिक्रियावादी साहित्य तर प्रतिबिंबवादविरोधी साहित्य म्हणजे सामाजिक संरचनेत केवळ प्रतिबिंब न दाखवता क्रांतीसाठी अत्यावश्यक

Ubale Sir

डॉ. शरयू तायवाडे
प्राचार्य

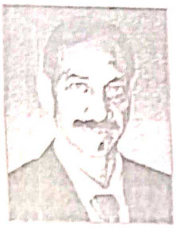

डॉ. राजेंद्र वाटाणे
प्रोफेसर

डॉ. कोमल ठाकरे
प्रोफेसर

भारतीय साहित्य प्रामुख्याने प्राचीन साहित्य हे धार्मिक विषयाशी संबंधीत असून ते देशाच्या सामाजिक व सांस्कृतिक स्थितीवर प्रकाश टाकते. तर मध्ययुगात भारतीय संतांनी भक्तीचा जागर करून धर्मतत्वाला भक्तिआंदोलनाचे स्वरूप प्रदान केले. परमेश्वराप्रती एकनिष्ठ राहून 'सर्वजण ईश्वराची लेकरे आहेत' हा संदेश संतांनी मनामनात रूजविला. त्यामुळे परमेश्वर व माणूस यातील अंतर कमी झाले. 'ईश्वराची भक्ती कुणीही करू शकतो' व तो कुणालाही प्रसन्न होतो' हे तत्त्व संतांनी स्वानुभवातून जनमानसात प्रविष्ट केले.

मध्ययुगात संतांनी आध्यात्मिक क्षेत्रात जे परिवर्तन घडवून आणले तेच परिवर्तन आधुनिक काळात समाजसुधारकांनी घडवून आणले. त्यामुळे संत आणि समाजसुधारक या दोन्हींचे कार्य समाजाला काळानुरूप जागृत करण्याचे व मानवतावाद रूजविण्याचे असलेले दिसते. संतांनी अध्यात्माच्या मार्गाने तर समाजसुधारकांनी प्रबोधनाच्या मार्गाने समतेचा पुरस्कार केला आहे. त्यामुळे संतांचे भक्तिसाहित्य व सुधारकांचे वैचारिक साहित्य राष्ट्रीय एकात्मतेचे केंद्र ठरले. परिणामी त्यांचे साहित्य भारतीय भाषांमध्ये भाषांतरित होऊन हिमालयापासून तर कन्याकुमारीपर्यंत देशाच्या कानाकोपऱ्यात पोहचू शकले.

ISBN 978-93-93673-03-9
9 789393 673039

राघव पब्लिशर्स ॲण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स
राघव नागपूर ।। जबलपूर

Chapter in Book

भारतीय साहित्य
स्वरूप आणि समीक्षा

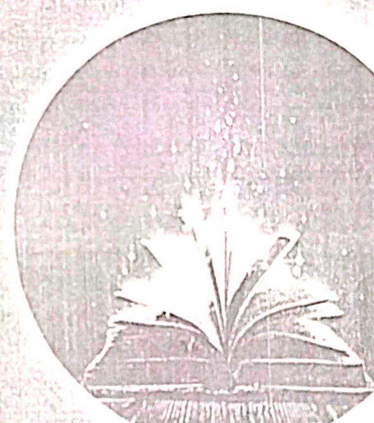

संपादक
डॉ. शरयू तायवाडे
डॉ. राजेंद्र वाटाणे
डॉ. कोमल ठाकरे

वाङ्मय प्रकारनिहाय अनुवाद : स्वरूप व समस्या

– रेणुकादास उबाळे
मराठी विभागप्रमुख,
एस. एन. मोर कला, वाणिज्य व श्रीमती जी. डी. सराफ
विज्ञान महाविद्यालय, तुमसर, जि. भंडारा
मो. : ९४२३२१७७३८

आजच्या आधुनिक काळामध्ये जगाच्या पाठीवर अनेक मानवी समूह आपापल्या संस्कृतीला व परंपरेला अनुसरून जगत आहेत. निराळा भूप्रदेश, निराळी भाषा, निराळी संस्कृती व निराळी जीवनशैली यामुळे त्यांच्या जगण्यात व जगण्याच्या दृष्टिकोनातूनही फरक आढळतो. या संपूर्ण जगण्यामध्ये समाज आपली सांस्कृतिक गरजही आपापल्या तऱ्हेने भागवीत असतो. कलेच्या अनेक प्रकारांपैकी साहित्य हा कलाप्रकार वैशिष्ट्यपूर्ण व संस्कारदर्शक आहे, हे ध्यानात घ्यावे लागते. विविध मानवी समूहामध्ये जसे वैधर्म्य आहे तसेच अनेक बाबतीत साधर्म्यही आहे. दोन वा अनेक समूहांमध्ये असणारे हे साधर्म्य-वैधर्म्य त्या दोन वा अनेक समूहांना एकमेकांकडे आकर्षित करत असते. दोन भिन्न समूहांमध्ये कलेची देवाणघेवाण करण्यासाठी उद्देशाने साहित्याची अनुवाद प्रक्रिया मीत्त्वाची असते. अर्थातच, या अनुवादामागे परस्परांविषयी असणारे आकर्षण, कलासक्ती, तसेच व्यावहारिक गरज अशा अनेक प्रेरणा संभवतात. अनुवाद कराव्या लागणाऱ्या मजकुराचे सर्वसाधारण संकल्पनाप्रधान, तथ्यप्रधान व सर्जनशील असे तीन भाग कल्पिता येतात. प्रस्तुत लेखामध्ये केवळ सर्जनशील म्हणजेच, कलात्मक व ललित लेखनाचा वाङ्मय प्रकारानुसार विचार करावयाचा आहे.

ललित लेखनाची भाषा ही व्यवहार लेखनापेक्षा स्वभावत: निराळी असते. वास्तव जगण्याचे कल्पित पातळीवर प्रकटीकरण येथे होत असते. म्हणूनच सरळअर्थी विधानापेक्षा साहित्यिक विधान अधिक प्रभावी ठरत असते. साहित्यातील हा प्रभावी परिणाम घडविण्यासाठी लेखकाजवळ कलेची उत्तम जाण व सर्जनशीलता असणे आवश्यक असते. याच न्यायाने साहित्याचा अनुवाद करतानाही अनुवादकर्त्याजवळ भाषिक समज व कलात्मक निर्मिती क्षमताही असावी लागते. म्हणूनच ''ललित वाङ्मयाच्या भाषांतरात भाषांतरकर्त्याच्या दोन्ही भाषांच्या ज्ञानाची व साहित्याबद्दलच्या

संवेदनशीलतेचीच कसोटी लागते असे नव्हे, तर त्याच्या भाषिक सर्जनशीलतेची ही कसोटी लागते''[१] असे म्हणावे लागते. ललित लेखनाचे सर्वसाधारणपणे गद्य आणि पद्य हे दोन प्रमुख प्रकार आहेत. त्याचप्रमाणे कविता, कथा, कादंबरी व नाटक असेही साहित्याचे महत्त्वाचे प्रकार आहेत. या प्रकारांच्या अनुषंगाने अनुवादात कोणत्या अडचणी येतात हे येथे पहावे लागेल.

'कविता' या वाङ्मयप्रकारासंदर्भात अनुवादाविषयी अनेक प्रश्न निर्माण होतात. मुळात कवितेची भाषा हीच त्या कवितेचे बलस्थान असते आणि ही भाषा बदलायची म्हटल्यास त्या कवितेचे सत्वस नाहीसे होईल की काय? अशी भीती उत्पन्न होते. येथे इतर वाङ्मयप्रकारापेक्षा कवितेचे निराळेपण लक्षात घेणे महत्त्वाचे ठरते. भाषा हे कवितेचे साधन असते आणि भाषा हेच त्या कवितेचे साध्यदेखील असते. म्हणजे भाषा हे सुरुवातीचे माध्यमच कवितेमध्ये शेवटी साध्य होऊन जाते, इतकी भाषिक कसरत कवितेत दिसते. आशयातील संपृक्तता हा कवितेच्या महत्त्वाचा गुणधर्म असल्याने त्यातील प्रत्येक शब्दाला एवढेच नव्हे, तर त्या शब्दातील लयतत्त्वाला, नादतत्त्वाला व लेखनालादेखील (ऱ्हस्व-दीर्घाशिवाय विशिष्ट मांडणीबाबत अनेक संदर्भात रचनेला महत्त्व असते. उदा. मूर्तकाव्य.) परिणामाच्या .ष्टीने महत्त्व असते. अशा परिस्थितीत कवितेचे भाषांतर करतो असे म्हणणे म्हणजे मूळ कवितेचा घाट बदलतो असे म्हणण्यासारखे वाटते.

अनिश्चितता, अनेकार्थता, संदिग्धता, बहुसंदर्भसूचकत्व, संभवगर्भता इ. कवितेचे अंगभूत गुण आहेत. अनेकदा मूळ कवितादेखील अर्थदृष्ट्या दुरापास्त व अनिश्चित वाटत असते. परंतु ती निरर्थक मात्र नसते. ठराविक भाषेच्या विशिष्ट रचनेतून व क्रमातूनच विशिष्ट संवेदना व्यक्त करण्याचे सामर्थ्य कवितेच्या अंगी असते. गंगाधर पाटील यांची साक्ष काढणे यासंदर्भात महत्त्वाचे वाटते. ते म्हणतात, ''कोणत्याही कला.तीच्या अंगी मूलत:च अनिश्चिततेची उणीवयुक्त क्षेत्रे वसत असतात. तिच्या ठायी सौंदर्य वसत नसते. तर सौंदर्याला प्रसविणारे सौंदर्यसर्जक गुणधर्म तिच्या अंगी असतात. तिच्या ठायी काही गुण प्रत्यक्षवर्ती असतात, तर काही गुणविशेष संभवगर्भ व सौंदर्यसर्जक असतात.''[२] म्हणजेच, संदिग्धता हा कवितेचा गुणविशेष कवितेच्या अस्तित्वाशी इतका एकरूप झालेला असतो की संदिग्धता हेच त्या कवितेचे बलस्थान ठरावे असे वाटते. या अवस्थेमध्ये कवितेच्या अनुवाद करणे कठीण वाटू लागते व अशा उत्तम कवितांचा अनुवाद केल्यासही तो कृत्रिम वाटू लागतो. शिवाय कोणत्याही कवितेची संस्कृती विशिष्टताही लक्षणीय असते. उदा. संत ज्ञानेश्वरांची 'पैल तो गे काऊ कोकताहे, शकुन गे

पु. ल. देशपांडे यांच्या 'पूर्वरंग' व 'वंगचित्रे' या प्रवासवर्णनातील निसर्ग व भूप्रदेश

प्रा.डॉ. [illegible] लिपटे

पु. ल. देशपांडे यांच्या 'पूर्वरंग' व 'वंगचित्र' या प्रवासवर्णनातील निसर्ग व भूप्रदेश

© प्रा. डॉ. राजेश रमेश दिपटे

❖ **Publisher :**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed (Maharashtra)
Pin-431126, vidyawarta@gmail.com

❖ **Printed by :**

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed, Pin-431126
www.vidyawarta.com

❖ **Page design & Cover :**

HP Office (Source by google)

❖ **Edition: June 2022**

ISBN 978-93-90284-76-4

❖ **Price : 250/ -**

All Rights Reserved, No part of this publication may be reproduced, or transmitted, in any form or by any means, electronic mechanical, recording, scanning or otherwise, without the prior written permission of the copyright owner. Responsibility for the facts stated, opinions expressed. Conclusions reached and plagiarism, If any, in this volume is entirely that of the Author. The Publisher bears no responsibility for them. What so ever.Disputes, If any shall be decided by the court at **Beed** (Maharashtra, India)

Rajesh Dipte Chapter in Book (6)

भारतीय साहित्य

स्वरूप आणि समीक्षा

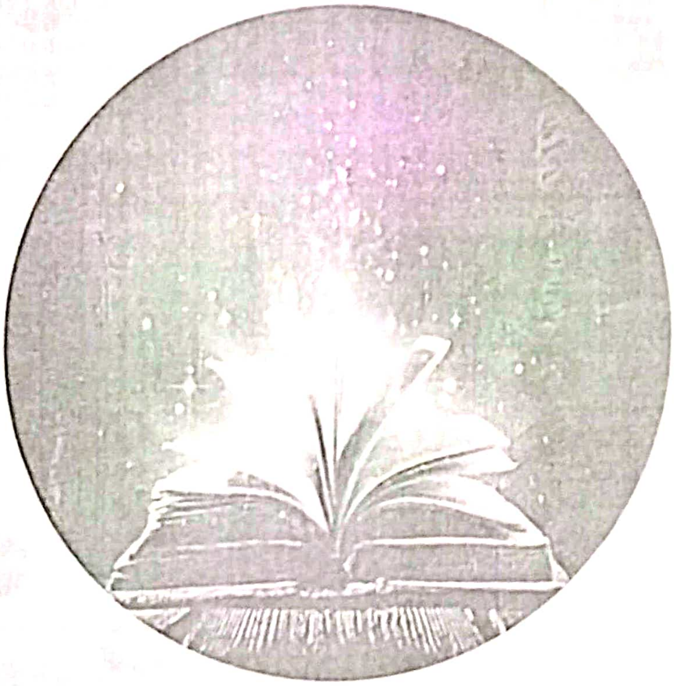

संपादक

डॉ. शरयू तायवाडे

डॉ. राजेंद्र वाटाणे

डॉ. कोमल ठाकरे

Bhartiya Sahitya | भारतीय साहित्य
Swaroop Aani Samiksha | स्वरूप आणि समीक्षा

संपादक : डॉ. शरयू तायवाडे, डॉ. राजेंद्र वाटाणे, डॉ. कोमल ठाकरे
Editors : Dr. Sharayou Taywade, Dr. Rajendra Watane, Dr. Komal Thakre

प्रथम आवृत्ती : २२ जून २०२२

ISBN : 978-93-93673-03-9

© डॉ. राजेंद्र वाटाणे
१२४, बापूनगर, उमरेड रोड, नागपूर - ४४० ०२४
भ्रमणध्वनी : ९९२२४४३५६६

प्रकाशक
राघव पब्लिशर्स ॲण्ड डिस्ट्रीब्युटर्स
राजविलास टॉकीज जवळ, महाल,
नागपूर - ४४० ०३२

अक्षरजुळवणी व मुद्रक
महालक्ष्मी ऑफ़सेट, सिरसपेठ,
नागपूर

मूल्य : ₹ ३००.००

लोकसाहित्यातून प्रतिबिंबीत होणारे भारतीय समाजजीवन

– डॉ. आर. आर. दिपटे
एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर
मो. : ८३०८१०७३९९

एखाद्या राष्ट्राची खरी ओळख कोणत्या गोष्टीवरून होते? तर ती सोन्याच्या खाणीवरून, हिरे-मानकाच्या राशी आणि मोत्या-पोवळ्यांचे ढिगारे यातून होत नाही. शरीर सुखोपभोगाची साधने तेथील माणसाच्या या पायाशी किती लोळतात? यावरूनही त्या राष्ट्राची खरी ओळख होत नाही. त्या राष्ट्राची समृद्ध आणि गौरवशाली संस्.ती किती वंदनीय आहे? त्यावरून त्या देशाची ओळख होत असते. ज्या देशाच्या संस्.तीला प्रदीर्घ व वैभवशाली परंपरा आहे, ज्या देशाची संस्कृती सर्वसमावेशक प्रवाही व उबदार आहे. भौतिक व अधिभौतिक या दोन्ही क्षेत्रात अतुल्य पदाला गेलेली आहे. माणूस, समाज व निसर्ग यांना कवेत घेऊन सर्वांचे दर्शन घडविण्यात जी संस्कृती अजोड आहे. ती संस्कृती आणि तो देश स्वत:ची ओळख करून देण्यात यशस्वी ठरतो. आपली पाच हजार वर्षांपासून नांदणारी संस्.ती आणि लोकसंस्कृती या कसोटीवर उतरणारी आहे, असे मला वाटते. एखाद्या संस्कृतीला किंवा लोकसंस्कृतीला अशी अजोड व समृद्ध परंपरा अनेक कारणांनी प्राप्त होते. अनेक घटकांनी ती श्रीमंत बनते.

कोणत्याही साहित्याचे अधिष्ठान, साहित्यिक ज्या सभोवतालच्या वातावरणात जगतो. तेथील भाषा सभ्यता, पेहराव, भौगोलिक वातावरण यातून तो घडत असतो. एका अर्थाने साहित्य त्या त्या जीवनपद्धतीचे प्रतिबिंब असते व ''चित्रकार ज्या भाषा वंशात जन्माला येतो, याचे लागेबांधे त्याला तोडता येत नाही.''[१] माणूस ज्या प्रदेशात लहानाचा मोठा होतो तेथील धर्मविचार, तत्त्वज्ञान, दैवते, जीवनविषयक मूल्ये, उपासना पद्धती, धार्मिक विधी, श्रद्धा, धारणा, संकेत, सण सोहळे, यात्रा, जत्रा, कुटुंब व्यवस्था नातेसंबंधी, जीवनशैली, खेळ, उद्योग, तंत्र-मंत्र, भाषा, साहित्य, शिल्प, कलोपासना उपजीविकेची साधने, वस्त्रे, प्रावरणे, दागिने, पाप-पुण्य विषयीची धारणा, जन्म, मृत्यू, भूमी, निसर्ग, पंचमहाभूते, पशु-पक्षी इतर प्राणी सृष्टी यांतून त्या देशांच्या लोकसंस्कृतीची ओळख होते.

निराला के काव्य में चित्रित भारतीयता के बिंब

प्रा. लक्ष्मण किसनराव पेटकुले हिंदी विभाग प्रमुख एस. एन. मोर महाविद्यालय, तुमसर, जि. भंडारा मो. नं. 9921414298 ई–मेल lkpetkule1980@gmail.com

भारत प्राचीन काल से लेकर आज तक संपूर्ण दुनियाँ में उसकी सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक और साहित्यिक धरोहर के कारण जाना जाता है। प्राचीन और मध्यकाल में मिले इस विरासत को शक, हुन, मुगल, डच, फ्रेंच और अंग्रेजों ने इसे मिटाने का भरसक प्रयास किया। परंतु भारतीय संतों ने समाज सुधारकों ने और क्रांतिकारियों ने उसका उतने ही प्रखरता से विरोध किया। अतः उन्हें चिर काल तक इस धरती पर टिकने नहीं दिया। इतिहास साक्ष्य है।

भारतीय साहित्य की विपुल परंपरा रही है। जिसमें संस्कृत, पाली, मलियालम, तेलगु, बंगाली, हिंदी आदि भाषाओं में लिखा गया साहित्य आज भी सिर्फ भारत को ही नहीं बल्कि संपूर्ण विश्व को प्रेरणा दे रहा है। संत कबीर, तुलसी, सूरदास, जायसी, संत तुकाराम, संत नामदेव, गुरु गोविंद सिंह, बसवेश्वर आधुनिक युग में भारतेंदु हरिश्चंद्र, जयशंकर प्रसाद, महादेवी वर्मा सुमित्रानंदन पंत, सूर्यकांत त्रिपाठी 'निराला' आदि साहित्यकारों ने भारतीय संस्कृति और सभ्यता केंद्र में रखकर अपने साहित्य में भारतीयता के बिंबो को बोया है। वही बिंब आज प्रफुल्लित होकर विश्व को मार्गदर्शन करते नजर आता हैं। इन्हीं में से एक रचनाकार सूर्यकांत त्रिपाठी निराला जो अपने साहित्य के माध्यम से भारतीय जनमानस पर राज किया है। उनके समग्र साहित्य में भारतीयता के बिंब चारों ओर दिखाई पड़ते हैं। भारतीयता क्या है? उसका आधार क्या है? और किस प्रकार 'निराला' के साहित्य में भारतीयता के बिंब परिलक्षित होते हैं। इसका मंथन निम्नलिखित रूप में किया गया है।

भारतीयता से तात्पर्य उस विचार या भाव से है जिसमें भारत से जुड़ने का बोध होता है। या भारतीय तत्वों की झलक हो या जो भारतीय संस्कृति से संबंधित हो। भारतीय होने का मतलब है भारत भूमि में रहने की जीवन व्यवस्था में शामिल होना। स्वामी विवेकानंद कहते हैं की, "भारत जब तक जग में होगा भारतीयता तब तक होगी।"[1] तथा "भारतीयता आध्यात्मिकता की तरंगों से ओत–प्रोत है।"[2] उसी तरह राधाकमल मुखर्जी भारतीयता पर अपने विचारों को स्पष्ट करते हुए लिखा है, "सामाजिक, नैतिक तथा कलात्मक क्षेत्रों को भारतीयता तत्व दर्शनपर सत्य और मूल्य प्रदान करती है।"[3]

भारतीयता का सर्वसाधारण अर्थ यही निकल जा सकता है भारतीय तत्वों में ही भारतीयता के बिंब देखें जा सकते हैं। जैसे भारतीय संस्कृति, भारतीय गीत–संगीत, लोककथा, लोक परंपरा तथा मानवतावादी दृष्टि, सत्य, अहिंसा, संहिष्णुता, समर्पण, परोपकार, वीरता, समानता, आदर, सत्कार, 'अतिथी देवो भव' आदि बिंदु भारतीय संस्कृति में पाये जाते हैं। जो भारतीय लोक इसी तत्वों को अपना जीवन मानकर इन आदर्शो को लेकर अपना जीवन जीते हैं।

"बिंब शब्द वस्तुतः अंग्रेजी के "इमेज" शब्द का रूपांतरण है "इमेज" का कोषगत का अर्थ है – मानसिक चित्र या विचार, उपमा, रूपक, चित्र मूर्ति, बिंब, प्रतिबिंब, प्रतिरूप।"[4]

चेम्बर्स ट्वेंटी सेन्चुरी डिक्शनरी में "इमेज" को कल्पना या स्मृति में निर्मित एक ऐसी प्रतिकृति माना गया है, जिसके लिए दृश्य होना आवश्यक नहीं।[5]

उपरोक्त दिए गए अर्थो से ज्ञात होता है कि रचनाकारों के विचारों का प्रतिबिंब उसके साहित्य कृति में दिखाई देना ही बिंब कहलाता है। भारतीयता के बिंब निराला के काव्य में परिलक्षित होते हैं जो निम्न प्रकार से हैं।

भारतीय संस्कृति : भारतीय संस्कृति में स्त्री को अन्य साधारण महत्व है स्त्री को यदि आदि शक्ति कहा गया है। भारतीय साहित्य में स्त्री का महिमा मंडन किया गया है। निराला ने भी अपनी कविता में आदि शक्ति की महिमा का बखान करते हुए कहते है –

नवीन अभ्यास
NEP 2020

रा.तु.म. नागपूर विद्यापीठ

सत्र २

समाजशास्त्रीय संकल्पना आणि सामाजिक प्रक्रिया

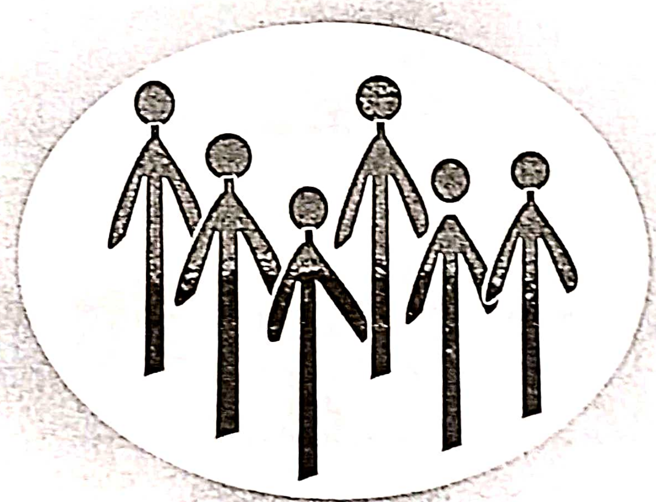

डॉ. प्रदीप आगलावे

डॉ. राहुल भगत

श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

■ प्रकाशन क्र. ५२१

■ समाजशास्त्रीय संकल्पना
आणि सामाजिक प्रक्रिया - सत्र-२
ISBN-978-93-84642-71-6

■ प्रकाशक
ललिता पुराणिक
श्री साईनाथ प्रकाशन
१, भगवाघर कॉम्प्लेक्स
धरमपेठ, नागपूर - ४४० ०१०
फोन - (०७१२)-२५२४४१८, ९८८१७१८२२४

■ प्रथमावृत्ती - जानेवारी २०२३

■ © डॉ. सरोज आगलावे

■ लेखक
डॉ. प्रदीप आगलावे
डॉ. राहुल भगत

■ अक्षर जुळवणी -
संपदा क्रिएशन्स, नागपूर

■ मुद्रक -
प्रिंट सोल्युशन, नागपूर

■ किंमत - ₹ २५०/-

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठाच्या
२०२२ च्या नवीन अभ्यासक्रमानुसार
बी.ए.भाग-१ सत्र-१ करिता

समाजशास्त्र संकल्पना आणि सामाजिक प्रक्रिया

सत्र-१

लेखक
डॉ. प्रदीप आगलावे
एम.ए. (समाजशास्त्र, अर्थशास्त्र, आंबेडकर थॉट)
एम.फिल., पीएच.डी., एल.एल.बी., पीजीडिजीटी
प्रोफेसर व प्रमुख डॉ आंबेडकर अध्यासन,
प्रमुख, डॉ. आंबेडकर विचारधारा विभाग,
राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ, नागपूर

डॉ. राहुल भगत
एम.ए. पीएच.डी., सेट (समाजशास्त्र)
समाजशास्त्र विभाग प्रमुख
एस.एन.मोर कॉलेज, तुमसर

श्री साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

- प्रकाशन क्र. ५२०
- समाजशास्त्रीय संकल्पना
  आणि सामाजिक प्रक्रिया - सत्र-१
  ISBN-978-93-84642-71-6
- प्रकाशक
  ललिता पुराणिक
  श्री साईनाथ प्रकाशन
  १, भगवाघर कॉम्प्लेक्स
  धरमपेठ, नागपूर - ४४० ०१०
  फोन - (०७१२) २५२४४९८, ९८८१७१८२२४
- प्रथमावृत्ती - डिसेम्बर २०२२

- © डॉ. सरोज आगलावे

- लेखक
  डॉ. प्रदीप आगलावे
  डॉ. राहुल भगत

- अक्षर जुळवणी -
  संपदा क्रिएशन्स, नागपूर
- मुद्रक -
  प्रिंट सोल्युशन, नागपूर
- किंमत - ₹ ३००/-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारधन

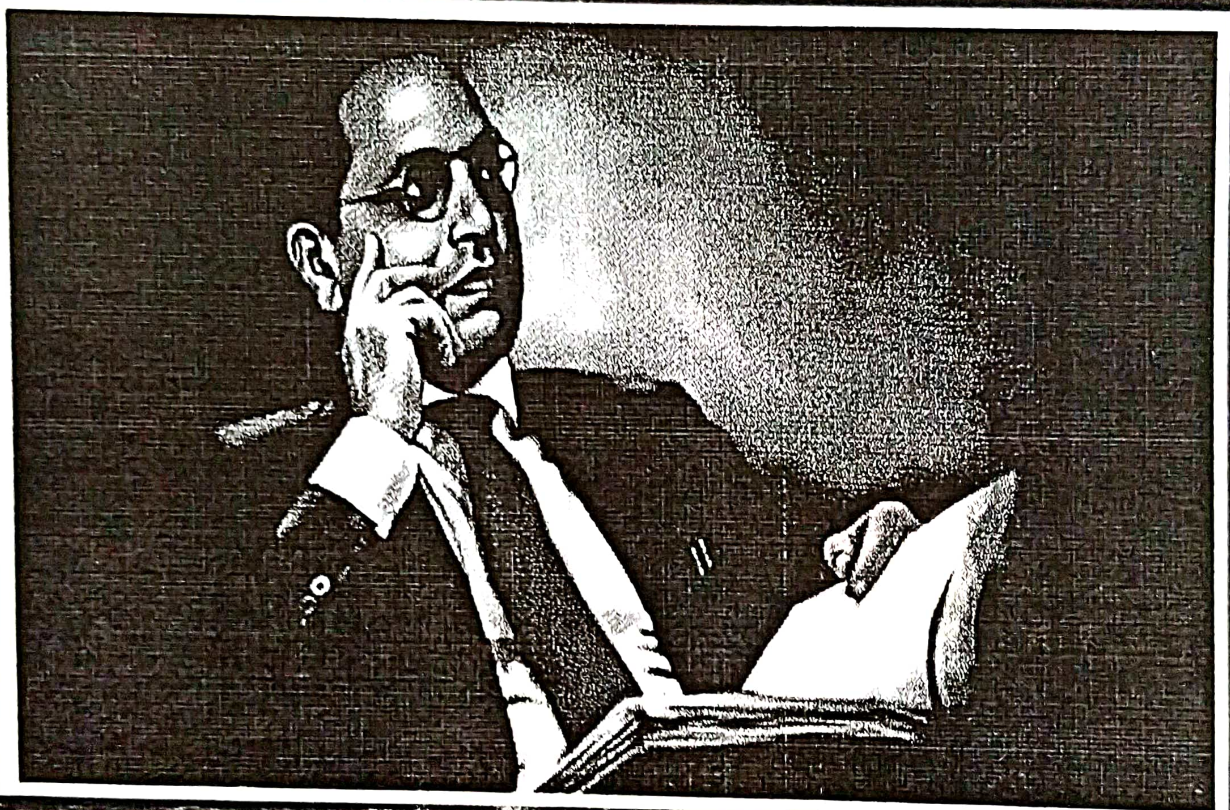

डॉ. नलिनी बोरकर

डॉ. राहुल भगत

श्री बालाजी प्रकाशन, नागपूर

❖ डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे विचारधन
(Dr. Babasaheb Ambedkaranche Vichardhan)

❖ ISBN- 978-93-84855-35-2

❖ **प्रथमावृत्ती** : ०५ मे २०२३ बुद्ध पोर्णिमा.

❖ **प्रकाशक** : श्रीमती पद्मा गुप्ता
श्री बालाजी प्रकाशन, इतवारी,
तेलीपुरा पेवठा, नागपूर.

❖ © लेखकाधिन

❖ **लेखक:**
डॉ. नलिनी ईश्वरदास बोरकर
डॉ. राहुल जनार्दन भगत
भ्रमणध्वनी: ९८३४९८८३३७

❖ **अक्षर जुळवणी**
आस्था प्रिन्टर्स, नागपूर.

❖ **किंमत** : रू. २००/–

(या पुस्तकातील विचार, मते व लिखाण सर्वस्वी लेखकाचे आहेत. याला प्रकाशक सहमत आहे असे नाही.)